

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 1, p. 273-288, February 2019

DOI: 10.9737/hist.2019.717

Makalenin Geliş Tarihi: 2.12.2018 – Kabul Tarihi: 4.01.2019

19. Yüzyılda Amasra'da Madencilik Faaliyetleri ve İşletilemeyen Tekkeönü Maden Ocağı'nın İmtiyaz Süreci

Mining Activities in Amasra in the 19th Century and The Concession Process of The Tekkeönü Coal Mine

Dr. Melek SARI GÜVEN

ORCID No: 0000-0002-0348-5467

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Bartın

Volume 11
Issue 1
February
2019

Öz: Kömür, dünya tarihine ekonomik ve sosyal açıdan yön vermiş olan Sanayi Devrimi'nin temel kaynağıdır. Özellikle İngiltere'nin 17. yüzyılda enerjisi yüksek ve ucuz bir yakıt olarak kömürden yararlanmaya başlaması kömürün sanayileşmede kullanımı için önemli bir başlangıç olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortaları itibarıyla kömür madenlerini işletme konusunda yaptığı girişimler başarılı olmuş ve kömür gücü Osmanlı için de ekonomik dönüşümün bir aracı haline gelmiştir. Osmanlı madencilik sektöründe yabancı yatırımcıların da paylarının artmasıyla Osmanlı maden işletmelerinde sayıca ve üretimce büyüme gözlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde sadece devlet eliyle yönetilen yer altı kaynaklarının yerli ve yabancı şahısların veya şirketlerin yönetimleri altına girmesi devleti, maden imtiyazının sahibi, yerel makamlar ve işletilecek madenle ilgili hususlar konusunda yeni düzenlemeler yapmaya sevk etmiştir. Düzenlenen nizamnamelerle işletilecek olan madenin yeri, işletilme şekli, alınacak vergiler, işletecek kişi ile yerel makamlara düşen görev ve yetkilerin belirtildiği nizamnameler hazırlanmıştır. İşletilecek olan madenler devlet ve işletecek şahıs arasında imzalanan arama izni, sözleşme evrakı ve şartnamelerle kayıt altına alınarak işletilmiştir. Bu prosedürle işletim için izin alınarak işletme imtiyazı alınan madenlerden biri de Amasra Tekkeönü mevkiindeki madendir. Defteri Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Paşa ile Arif ve Tenail Efendilere farklı makamlarca aynı zamanda ihale edilmiş olan Tekkeönü kömür madeninin, 1884 yılında Arif ve Tenail Efendilere ihalesi ile başlayan süreç, madenin 1889 yılında Ali Rıza Paşa'ya ve 1914 yılında tekrar ilk işletmecilerine ihale edilmesi şeklindeki tartışmalarla sürüp gitmiştir. Bu çalışmada öncelikle, 19. yüzyılda Amasra bölgesinde bulunan madenler hakkında bilgi verilecek ardından da Tekkeönü kömür madeninin işletilme çabaları açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kömür Madeni, Tekkeönü, Amasra, Osmanlı Devleti, Ali Rıza Paşa

Abstract: Coal is the main source of the Industrial Revolution which has guided the world history economically and socially. Especially in the 17th century, Britain started to benefit from coal as a high and cheap fuel and it was an important start for the use of coal in industrialization. The Ottoman Empire's attempts to exploit coal mining operations by the mid 19th century have been successful and coal power has become an instrument of economic transformation for the Ottoman Empire. With the increase in the share of foreign investors in the Ottoman mining sector, the number and production growth in the Ottoman mining enterprises were observed. In the early periods of the Ottoman Empire, the state-controlled underground resources were governed by domestic and foreign individuals or companies, which led to the state, the owner of the mine concession, the local authorities, and the mine-related issues. The regulations regarding the location of the mine to be operated, the type of operation to be operated, the tax to be taken, the person to be operated and the duties assigned to the local authorities have been prepared. The mines to be operated are registered and with the search permission, contract documents and specifications signed between the state and the person to be operated. One of the mines which has the privilege of operation with his procedure is Amasra Tekkeönü mine. The process which started with the tender of the Tekkeönü coal mine, which was tendered by Arif and Tenail Efendi in

1884 and then to the Ali Rıza Paşa in 1889. It is seen that the first operators were tendered again in 1914. In this study, information will be given about the debate on the Tekkeönü coal mine and operation of Tekkeönü coal mine in the 19th century.

Keywords: Coal Mine, Tekkeönü, Amasra, Ottoman Empire, Ali Rıza Pasha

Giriş

Osmanlı Devleti'nde madenciliğin devlet ekonomisindeki yeri 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sebepleri; ülke içinde başlatılan yenilik çalışmalarının madencilik alanında da uygulanması ve Endüstri Devrimi'nin yansımaları olarak iki ana grupta toplanabilir.¹ Madenler konusunda devletin yaptığı düzenlemeler arasında madenlerin yönetiminin Mâliye Nezâreti'ne verilmesi ve 1842 yılında Maâdin-i Hümâyûn Meclisi'nin kurulması gelir. Bu meclisin kuruluş amacı; madenlerin en doğru ve en verimli şekilde işletilmesini sağlayacak esasların belirlenmesi ile hukuki ve teknik konularda yapılabilecek düzenlemeler üzerinde çalışmalar yapılarak padişaha sunulmasıydı. Bir başka yenilik çalışması ise madenlerle ilgili yasal düzenlemeler getiren 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'dir.² Bu kanunnamenin 107. maddesiyle madenlerin mülkiyeti konusuna açıklık getirilmiş ve mülk arazideki madenin mülkiyeti arazi sahibine bırakılmıştır. Bu şekilde, daha önce devlete ait olan madenlerin özel mülkiyete dönüşmesi süreci başlamıştır.³ Endüstri Devrimi'nin yol açtığı teknolojik değişim ve dönüşümler ile yeni makinelere yakıt sağlama ihtiyacı Avrupalı yatırımcıların Osmanlı madenlerine yönelmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra vergi muafiyeti getirilmesi, çıkarılacak kömürün %60'ını devlete satımının zorunlu tutulması ve %40'ını ise serbest piyasada satma hakkının verilmesi hükümetin maden işletme çalışmalarını teşvik amacıyla hayata geçirdiği uygulamalar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu özendirici çabalar sonucunda 1880-1890 yılları arasındaki yıllık kömür üretimi 150-160 bin tona yükselmiştir. 1870-1898 yıllarında hükümetten istenen maden işletme izni 10 iken 1898-1900 yılları arasında bu sayı 139'a yükselmiştir. Bu yıllardaki işletmecilerin ve yatırımcıların durumuna bakılacak olursa ocakların³'te²'sinin işletimi azınlıklarca yürütülmekteydi. 1898 yılında devletten istenen maden izninin 10 iken iki yıllık sürede yaklaşık olarak 14 kat artarak 139'a yükselmesi, Osmanlı Devleti'nin kömür çıkarma çalışmalarını teşvikte başarılı olduğunun bir göstergesidir.⁴

Osmanlı Devleti'nin, maden işletimi konusunda girişimciyi destekleme çabaları başarılı olmuşsa da bu çabaların yerli yatırımcı sayısını artırma konusunda yeterli başarıyı sağlayamadığı görülmektedir. Örneğin devlet, Ereğli bölgesinde maden işleten kömürçülerden yeterince kömür elde edememiştir. Bölgedeki işletmecilerin sorunları; başta iş güvenliği olmak üzere, yetersiz işletmecilik uygulamaları, teknolojiden uzak bir işletmecilik uygulanması ve kömürü hızlı taşıyacak bir ulaşım sisteminden yoksun olunmasıydı. Bu durum, Osmanlı sanayi kuruluşlarının ve donanmasının yabancı kaynaklara bağlı kalmasına neden oluyordu. Devletin 10 yıl boyunca yerli yatırımcıyı özendirme çabaları olumlu bir sonuç vermedi ve 1890'larda

¹ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 4. Cild, İstanbul 1985, ss. 914-916.

² 1858 Arazi Kanunnamesi'nde madenlerin mülkiyeti ve vergiler konusunda açıklık getirilmiş olmasına rağmen işletim yöntemleri, mültezimin sorumlulukları ve işçilerin çalışma koşulları hakkında yeterli bilgi yoktur.

³ Abdülmecit Mutaf, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", *History Studies*, Volume 2/2, 2010, ss. 295-296.

⁴ Quataert, agm, ss. 914-915.

devlet zengin Osmanlı maden kaynaklarını yabancıların işletmesine razı oldu.⁵Yabancı yatırımcılara verilen haklar düzenlenen nizamnamelerde ayrıntılarıyla belirtildi.

Osmanlı Devleti'nin maden işletmeciliği konusunda hazırladığı ilk nizamname 1861 tarihli nizamnamedir. Bu nizamnameyle, Osmanlı vatandaşları tarafından kurulmuş olan maden şirketlerine yabancıların da ortak olabilmesi hakkı getirilmiştir. Osmanlı tebaasından olanlar tek başlarına imtiyaz alma hakkına sahiptiler. 1869 yılında hazırlanan nizamname ile ise çalışanlara ve çalışanların haklarına ilişkin bazı hükümler getirilmiştir.⁶Ayrıca bu nizamnameyle imtiyaz süresi 99 yıl ile sınırlandırılmış ve işletmecilerin %1 ila % 5 arası bir payı devlete vermesi kararlaştırılmıştır.⁷Makaleye konu olan maden ocağının işletilmesi için hazırlanan şartname ve sözleşme evrakında uygulanan maddeler 1887 maden nizamnamesi hükümlerine uygun olarak hazırlanmıştır. 1887, 1901 ve 1906 yıllarındaki nizamnamelerle madenlerin sınıflandırılması, madenlerin işletilme koşulları ve alınacak vergiler, imtiyaz sahiplerine düşen görevler düzenlenmiştir. Nizamnamelerin sıkça değişikliğe uğramasının sebebi, nizamnamenin o günkü duruma ve şartlara cevap verememesi, ülkedeki maden faaliyetlerinin artması, madencilikteki teknik gelişmelerin takip edilebilmesi ve madenlerin ülke menfaatine uygun olarak daha iyi değerlendirilmesi olarak gösterilebilir.⁸

1. 19. Yüzyılda Amasra'da Madencilik Çalışmaları

Ereğli-Zonguldak-Amasra⁹ bölgelerinde yapılan üretim faaliyetlerini içine alan taşkömürü yatakları ülkenin en zengin kömür havzasıdır. Amasra taşkömürü işletmesi 35.6m²lik bir alan içinde batıda Tarlaağzı doğuda Abbasköy, Saraydüzü, Karainler (Bartın Merkez), kuzeyde Karadeniz ve güneyde Bartın merkez ile sınırlanmıştır.¹⁰Bartın'da, kömür bulunan ve işletilen arazilerin büyük bir kısmı Ereğli Kömür Havzası kapsamındadır. Ancak, Amasra kömürleri Ereğli Kömür Havzası'na komşu olmakla birlikte Bartın arazisi sınırları kapsamındadır. Amasra'daki kömürlerin ilk kez kim tarafından işletildiği bilinmiyor olsa da bu bölgedeki maden çıkarma faaliyetlerine 1840'lı yıllarda Dökük mevki¹¹ve Tarlaağzı mevkiinde açılan ocaklarla başlanıldığı düşünülmektedir.¹²Bölgedeki kömür çıkarma faaliyetleri artarak devam etmiş ve bölgedeki kömür madenlerinin varlığı Osmanlı idarecilerinin de dikkatini çekmiştir. Bu sebeple Sultan Abdülmecid Ereğli-Amasra kıyı bölgesini "Emlâk-ı Şahane" kapsamına almıştır. 1848 yılında bu bölgeye Kapıcıbaşı Ahmed Nazif Ağa ile Ebniye-i Hassa mimarlarından Hüsnü Halife'yi gönderen Sultan havza sınırlarını tespit ettirmiştir. Bölgenin, Ereğli iskelesi civarından Amasra'nın Tarlaağzı köyü ile Çömlekkıran ve Sofalıçeşme'ye, oradan da Amasra Limanına kadar olan alanı kapsadığı tespit edilmiştir.¹³

Ereğli Havzası'nda kömür işletilmesine 1840'lı yıllarda başlanılmış olmakla birlikte bu madenlere sermaye gücü girişi gecikmiştir. Ancak, 16 Aralık 1882 tarihinde, madencilerin

⁵Agm, s. 916.

⁶Bülent Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 4. Cild. İstanbul 1985, s.918.

⁷Mutaf, agm, s.296.

⁸Mutaf, agm, ss. 296, 302.

⁹ Ereğli-Zonguldak-Amasra kuşağı Ereğli Maden-i Hümayunu şeklinde isimlendirilen bölgedir. Bu bölgenin sınırları Ek-1'de sunulmuştur.

¹⁰ Ünal Özdemir, "Madencilik'in Yerleşmeler Üzerindeki Etkilerine Bir Örnek: Amasra Taşkömürü İşletmeleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2013, Sayı 17, s. 297.

¹¹ Necdet Sakaoğlu, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, Zonguldak 1987, Zonguldak Valiliği Yayınları, s.140.

¹² Kemal Samancıoğlu, *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bartın 1942, s.71.

¹³ Emrah Çetin, "Kurucaşile Kömür Madeni Ocağı ve İşletme İmtiyazı", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10, Sayı 1, 2017, s.238.

çıkardıkları kömürün yüzde kırkının satışı serbest bırakıldığında bu madenlere sermaye gücünün girişi sağlanmıştır. Bundan önceki işleyişte çıkarılan kömürlerin hükümetin belirlediği fiyat üzerinden devlete verilme mecburiyeti madenlere sermaye girişini engellemekteydi. 1882 yılında başlatılan uygulamayla havzada yerli ve yabancı sermaye sahiplerine ait şirketler kurulmaya başlamıştır.¹⁴

19. yüzyıl sonlarında dünyada madenlere olan talebin artması Sanayi Devrimi'nin etkileri ve yeni makinelerin yakıt ihtiyacını karşılama gerekliliğinden dolayıdır.¹⁵ Osmanlı Devleti'nde madenlere olan talebin artması da bununla ilintili olarak başlamıştır. 19. yüzyıl başlarında buharlı gemilerin ortaya çıkması; dünyada endüstriyel üretim ve ulaşım için buharlı deniz nakliye araçlarına ihtiyaç duyulması Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı sularına gelen Fransız, Avusturya ve İngiliz gibi yabancı milletlere ait vapur nakliyat kumpanyaları buradan kömür ikmal yapmak zorundaydılar. Bu da kömür talebini zorunlu hale getirmekteydi.¹⁶ 1860'lı yıllara kadar tüm Osmanlı sularında Mesajeri Maritim Kumpanyası Fransızlara ait nakliyat kumpanyası olarak faaliyet göstermiş daha sonra bu sayı hızla artmıştır.¹⁷ Kömürün gelişen dünya sanayisi için enerji kaynağı olması, kömürün nakliye masraflarının azalması ve madencilik yöntemlerindeki iyileştirmeler tüm dünyada kömüre olan talebin artmasını sağlamıştır.¹⁸ Kömürün önemi günümüze kadar artarak devam etmiştir. Günümüz istatistiklerine bakıldığında, küresel ölçekte kömür talebinin hâlâ artmakta olduğu ve 2019 yılında bu artışın yıllık %2.1 olarak beklendiği görülmektedir.¹⁹

19. yüzyılın ortalarında Amasra'da başlanılan maden çıkarma faaliyetlerinde ocak, maden çıkarıcı kişinin adıyla anılırdı. Ocak sayısının artması, aynı kişinin birden fazla maden işletmesi karışıklığa sebep olmaya başlayınca ocaklar numaralandırılmıştır. Maden işletmelerinde ilk kez 1878 yılında ocaklara numara verme uygulamasına başlanılmıştır. Numara verilmiş olan ocak sayısının 393 olduğu belirtilmektedir. Bu ocaklardan 8 tanesi numara verildiği halde faaliyete geçirilememiştir. Bunlar, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337 ve 376 numaralı ocaklardır.²⁰ Amasra Tekkeönü maden ocağı²¹ da faaliyete geçirilememiş bir maden ocağı olduğundan yukarıda numaralandırılmış madenlerden biri olma olasılığı yüksektir. Belirtilen dönemde, şirketlerin veya şahısların işlettiği numara almış ocaklar veya numarası bilinmeyen ocaklar olsa da ocakların tümü işletilememiştir.²² O dönemde Amasra mevkiinde numara almış olan ocaklar şunlardır:

140 Numaralı Ocak: Amasra'da Tarlaağzı denilen mevkiideki bu ocak Madenci Edhem Ağa Ocağı ismiyle de anılmaktadır. Amasra'daki ocakların en eskisi olan bu ocak aynı

¹⁴ İsa Tak, "Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri'nde Faaliyet Gösteren Şirketler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, Erzurum, 2001, s.253-254.

¹⁵ Quataert, agm, s. 915.

¹⁶ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası 1851-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s.59.

¹⁷ Süleyman Uygun, "Fransız Fraissinet Vapur Kumpanyası (La Compagnie Fraissinet) Ve Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2018, (24), s.106.

¹⁸ Hamdi Genç, *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 6.

¹⁹ Kömür Atlası, *Atlas Manufaktur*, Haziran 2017, s.6. www.tr.boell.org (11.12.2018, 16.10).

²⁰ Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Havzasında Bahriye Nezareti Döneminde Madenler ve Madenciler (1865-1908)", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, s.147.

²¹ Öğreten'in çalışmasında, 243 numaralı ocakta Zonguldak mevkiinde Kerpiçlik'de Tekkeönü'nde Trabzonlu Ahmed Efendi'nin Ocağı şeklinde bir bilgi geçmekle beraber bahsedilen ocak Kerpiçlik denilen mevkiide değil Amasra mevkiindedir. Bu sebeple bahsedilen ocak çalışmaya mevzu olan ocak değildir. (Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Havzasında Bahriye Nezareti Döneminde Madenler ve Madenciler (1865-1908)", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, s.168.)

²² Nurettin Cansever, *Bütün Yönleriyle Bartın*, Ersel Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 65.

zamanda en uzun ömürlü olan ocak olmuştur.²³ 1889 yılı kayıtlarına göre, Ahmed Ali Ağa, Edhem Ağa ve Laz Emin Ağa tarafından işletilmiştir. 1893 tarihi itibarıyla Ahmed Ali Ağa ve Edhem Ağa ortaklığında işletilmeye başlanmış olan bu ocak 11 Şubat 1913 tarihinde ise Ali Ağa'nın varislerine intikal etmiştir.²⁴ Aradan 11 gün geçtikten sonra Ali Ağa'nın varisleri hisselerini resmî olarak madenin diğer ortağı Edhem Ağa'ya vermişlerdir.²⁵ 29 Mart 1927 yılında bu ocak, Tarlaağzı mevkiinde yaşayan tüccarlardan biri olan Ahmed Mürüvved Bey'e ihale olunmuştur.²⁶

141 Numaralı Ocak: Amasra Çınarlı mevkiindeki bu ocak Laz Hasan ve ortağına aittir.²⁷ Bu ocağın hangi tarihlerde işletildiği ve ne zaman kapandığına dair bir arşiv belgesi bulunmamaktadır.²⁸ 142 Numaralı Ocak: Amasra mevkiinde kaim olan bu ocak, Tarlaağzı mevkiindedir. 1889 yılı itibarıyla üretim yapılan bu ocağın 60 hissesi bulunmaktadır. 31 Ocak 1912 tarihli bir kayıta, ocağın yirmiyedi buçuk hissesinin sahibi Pandelaki Efendi'nin hisselerinin Bedros Efendi'ye verileceğine dair bir bilgi bulunmaktadır.²⁹ 143 Numaralı Ocak: Amasra Çınarlı'da bulunan, Cevahiroğlu Bodosaki ve Uncu Apik'in işlettiği ocaktır.³⁰ 144 Numaralı Ocak: Amasra Çınarlı'da orta seviyede üretim yapmış olan bir ocaktır. 1889 mali yılı kayıtlarına göre ocak, Kosti Yağlıdis'in elindedir. 145 Numaralı Ocak: Öğreten'e göre Limanağzı, Sakaoğlu'na göre Dökük'te bulunan bu ocak 120 parça hisseden oluşmaktadır. 100 parçası Gürcü Pano Efendi'ye, 20 parçası Halacyan Efendi'ye aittir.³¹ 15 Ocak 1913 yılında Gürcü Pano'nun sahip olduğu hisseler Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne aktarılmıştır.³²

173 Numaralı Ocak: Amasra mevkiinde bulunan bu ocak 1889 mali yılında yüksek seviyeli üretim ile Hüseyin ve Musa Bey'in elindeyken 1901 yılında Cevahiroğlu Bodosaki'nin eline geçmiştir.³³ 217 Numaralı Ocak: Amasra mevkiinde Çınarlık Yılanlısu adlı yerdedir. Ohannes ve Mahat'a ait olan bu ocak terkedilmiş duruma düşünce, 1896 yılında müzayede ile 1.200 kuruşa Sezak Penbeciyan'a ihale edilmiştir. 253 Numaralı Ocak: Amasra mevkiinde Çınarçukuru adlı yerde Liman'da Madenci İva Anderya'nın Ocağı olarak geçmektedir. Bu ocağın hangi tarihlerde işletildiği ve ne zamana kadar faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmemektedir.³⁴

274 Numaralı Ocak: Amasra mevkiinde Tarlaağzı Soğuksu denilen yerde Pandelaki'ye ait bir ocaktır. 1889 yılında Pandelaki'ye ait olan bu ocak 1898 yılında alım satım işleriyle kısmen el değiştirerek üç ortaklı olmuştur. Buna göre; 32.5 parçası Pandelaki'nin, 20 parçası Cevahircizade Bodosaki'nin, 7.5 parçası Anastasyadi'nin olmuştur. 276 Numaralı Ocak: Amasra'nın Tarlaağzı mevkiinde Subaşı adlı yerde bulunan Hüseyin, Hasan, Vasil oğlu Harlanbo ve Karadağlı Metro Boro'nun çok ortaklı ocağıdır. 282 Numaralı Ocak: Amasra'nın

²³ Necdet Sakaoğlu, *Çeşm-i Cihan Amasra*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 106.

²⁴ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) *Şura-yı Devlet Tasnifi*, (BOA. ŞD.), 1242/42, 11 Şubat 1913 (1331 Rebiülevvel 4).

²⁵ BOA. BEO. 4147/311003, 24 Şubat 1913 (1331 Rebiülevvel 17).

²⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.) 30-18-1-1,23 / 21, Sıra No 2.

²⁷ Sakaoğlu, age, s. 106.

²⁸ 141 Numaralı Ocak ile ilgili olarak bu bilgi Zonguldak Karaelmas Üniversitesi'nde bulunan *Vukuat Defterleri Numara 85*'den alınmıştır. Buna dair bir arşiv kaydına ulaşılamamıştır. Ayrıca 1,2,3,4, Nolu İmtiyaz Defterleri'nde de belirtilen ocaklara dair bir bilgi bulunamamıştır. Diğer ocaklar için de arşivde bulunmayan veriler bu kaynak yardımıyla aktarılacaktır. (Ahmet Öğreten, agm.)

²⁹ BOA. ŞD., 1236/26, 31 Ocak 1912 (1330 Safer 11).

³⁰ Sakaoğlu, age, s.106. 143 Numaralı ocağın yeri bir başka kaynaktan Tarlaağzı'nda olarak geçmektedir (Öğreten, agm, s. 163).

³¹ Öğreten, agm, s.163.

³² BOA. ŞD. 1241/15, 15 Ocak 1913 (1331 Safer 6).

³³ Öğreten, agm, s.164.

³⁴ Agm, s.166.

Tarlaağzı mevkiinde Kirazbey adıyla bilinen Bodosaki'nin ocağıdır. Hangi tarihlerde işletildiği ve ne zaman kapatıldığı bilinmemektedir.²⁸³ Numaralı Ocak: Amasra'nın Tarlaağzı mevkiinde bulunan ocakla ilgili yeterli bilgi yoktur. Hangi tarihlerde işletildiği ve ne zaman kapatıldığı bilinmemektedir.²⁹⁴ Numaralı Ocak: Amasra'da Tarlaağzı denilen yerde Kayabaşı'nda Madenci Marko Petro'nun ocağıdır. Hangi tarihlerde işletildiği hakkında bilgi yoktur.³⁶³ Numaralı Ocak: Amasra'da Matbaacı Mehmet Emin Efendi'nin ocağıdır. Amasra nahiyesinin doğu tarafında Ortaköy Divanı'nda bulunan Kalaycı Köyü'ndedir.³⁵ 19. yüzyılda bölgede işletilmiş olan bir başka maden, 1874 yılında Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey tarafından işletme imtiyazı alınan Kurucaşile Kömür madenidir. Hükümet ile Sarkis Bey arasında yapılan 17 maddelik sözleşmeyle Sarkis Bey'e 45 yıllık işletme imtiyazı verilmiştir. Sarkis Bey öldükten sonra ocağı varisleri işletmiş, 1920 yılında ocağın hisseleri Şirket-i Ticariye, Sanaiyye ve Maliye Osmanlı Anonim Şirketine devredilmiştir.³⁶

19. yüzyıl boyunca Amasra mevkiinde numara almış 15 ocak olduğu görülmektedir. Bu ocakların 11 tanesinin işletilmiş olduğuna dair yeterli veri olmakla birlikte geri kalanlarının işletilip işletilmediğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Amasra mevkiindeki bir başka kömür madeni Tekkeönü kömür madenidir. İşletmeye elverişli olan bu ocak kısa bir süre işletilebilmiş ve birikmiş 34.130 kuruş vergi borcuyla tatil edilmiştir.³⁷ Bu makalenin araştırma konusu olan Amasra Tekkönü kömür madeni ocağının işletilme çabaları 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.

2. Tekkeönü Kömür Madeni Ve Madenin İşletilmesi Girişimleri

Amasra Tekkeönü madeninın işletilmesi girişimi ve bu konudaki çalışmalar, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yirmi yılını içine alan olaylardan oluşmaktadır. Tekkönü madenini çalıştırmak üzere Kastamonu'da ikamet eden Arif Efendi ile Tenail Efendi, kömür madeninın işletme imtiyazı için Maliye Nezareti'ne başvuruda bulunmuşlardır. Bu başvuru sonucu, 3 Ağustos 1884 tarihinde kendilerine madeni araştırma izni verilmiştir. Bunun üzerine Arif ve Tenail Efendi, madenin çıkarılmaya değer olup olmadığının tespiti için bu konuda uzman bir mühendise madenin bir örneğini tahlil ettirme görevi vermiş ve madenin bulunduğu bölgenin beş binde bir ölçüsünde haritasını çizmesini istemiştir. Mühendis, araştırmaları sonucu madenin işlemeye uygun kalitede olduğunu ancak Ereğli Maden-i Hümâyûnu ile olan sınır sorunun varlığını raporlamıştır.³⁸ Mühendisin raporunun ardından, bu bilgilerin değerlendirilmesi ve bunun sonucunda mültezimlerine ihale kılınması gerekmektedir. 23 Şubat 1887 tarihinde Bahriye Nezareti'nden gelen raporla bu madenin Ereğli Maden-i Hümâyûnu hududunda olmakla birlikte Ereğli mevkiinden uzak olduğu ve bu durumun Bahriye Nezareti için ve Ereğli maden idaresi için bir sorun teşkil etmediği belirtilmiştir. Bu rapordan sonra, 1 Nisan 1889 yılında hükümet Arif ve Tenail Efendilerle bir sözleşme imzalamıştır.³⁹ Bu sözleşmeyle, Tekkeönü'ndeki kömür madeninın 99 yıllık süreyle Arif Efendi ile ortağına ihalesi uygun görülmüştür.⁴⁰ Ayrıca, Maliye Nezareti'nin konu ile ilgili tezkiresinin ardından, Meclis-i Mahsus-u Vükela'dan çıkan bir tutanakla Tekkeönü kömür madeninın işletilmesinin 99 yıllık süre için Arif Efendi ile Mehak oğlu Tenail Efendi'ye verildiği belirtilmiştir.⁴¹

³⁵ Agm, ss.170-171, 176.

³⁶ Çetin, agm, ss. 243, 247-248.

³⁷ Sakaoğlu, age, s.111.

³⁸ BOA. *İrâde Tasnifi, Meclis-i Mahsus*, (BOA. *İ.MMS.*), 105/4466, 01 Nisan 1889 (1306 Receb 30), s.4.

³⁹ BOA. *İ.MMS.*, 105/4466, 01 Nisan 1889 (1306 Receb 30), s.4.

⁴⁰ BOA. *İrâde Tasnifi, Meclis-i Vükela*, (BOA. *MV.*), 42/50, 17 Nisan 1889 (1306 Şaban 16).

⁴¹ BOA. *İ.MMS.*, 105/4466, 28 Nisan 1889 (1306 Şaban 27), s. 7.

Arif Efendi ve Tenail Efendi ile imzalanmış olan sözleşme 1887 Maden Nizamnamesi⁴² hükümlerine uygun olarak hazırlanmıştır. Sözleşmenin içeriğinde; madenin işletim süresi, ödenecek vergiler, madenin çalıştırılması esnasında ortaya çıkacak yeni durumlara karşı uyulması gereken kurallar bulunmaktadır.

Maden nizamnamesine göre; bir madenin işletilmesine izin verilmeden önce, söz konusu madenin işletilmesinin bölgedeki askeri istihkamlara herhangi bir zarar verip vermeyeceğinin tahkik edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılan inceleme neticesinde seraskerlik makamına verilen cevapta Tekkeönü madeni için böyle bir engelin bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, madenin sahile sınırları yakın olduğu için ilerleyen yıllarda askeri açıdan bir engel ortaya çıkar ve madenin işletilmesi tatil edilmek durumunda kalırsa devletin, maden işletmecisinin zararını karşılayacak herhangi bir tazminat ödemeyeceği belirtilmektedir. 1887 Maden Nizamnamesinin 43. maddesi gereğince işletilen madenden %5 ölçüsünde vergi alınması ve 40. maddesi gereğince bir defaya mahsus olmak üzere 200 Osmanlı Lirası ferman harcı alınması gerekmektedir. Madenin üretilmesi için belirlenmiş olan 3413 dönüm arazi tamamıyla devlete ait bir arazi olduğu için 42. madde gereğince her dönüm için 10 kuruş hesabıyla toplam 34.130 kuruş verginin devlet hazinesine ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu şartname koşullarıyla, Arif ile Tenail Efendilerle, Orman ve Maden İdaresi arasında tanzim olunan bir mukavele imzalanmıştır.⁴³

Ancak, Meclis-i Mahsus bu madenin işletilmesi hakkını Arif ile Tenail Efendilere vermiş olsa da onların bu isteğinden önce Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Paşa⁴⁴, nın Tekkeönü madenin işletilmesi iznini padişah'tan almış olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple, madenin işletme hakkının Ali Rıza Paşa'ya verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁵ Ali Rıza Paşa'nın, madenin işletilmesi hakkını padişah'tan istediğine dair resmî bir belge bulunmamakla birlikte, "...Mezkûr maden imtiyazının uhdesine ihalesini bunlardan evvel Defter-i Hâkanî Nâzırı Rıza Paşa hazretleri hak-pay-ı ali cenab padişah'iden istida eylemiş olduğundan iş bu maden imtiyazının usul ve nizamı dairesinde müşarünileyhe ihalesi ..." ifadelerine yer verilmiştir.⁴⁶ Arif ile Tenail Efendiler'in imzalamış olduğu madeni işletme hakkı yukarıda belirtilen durumdan dolayı Ali Rıza Paşa'ya geçmiştir.

⁴² Arif Efendi ve Tenail Efendi ile imzalanan şartname ve sözleşme evrakında geçen *Maden Nizamnamesi*, 1887 Maden Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamenin şartları, *Düstur*, Birinci Tertib, Cild 5, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, ss. 886-904'de yer almaktadır.

⁴³ BOA. İMMS., 105/4466, 01 Nisan 1889 (1306 Receb 30), s.4.

⁴⁴ Ali Rıza Paşa, Hicri 1253 / 1838 (M) senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, Evkaf-ı Hümâyûn ve Maliye-i Deâvî Nezareti ve Hariciye Nezareti Vekâleti ile Sadaret-i Uzmâ ve Makam-ı Seraskerî müsteşarlıklarında bulunup Mısır Kapı Kethüdâsı iken vefat eden Ebu Bekir Mümtaz Efendi'nin oğludur. Sıbyan Mektebi ve Bayezid Rüştiyesinde eğitim görmüştür. Arapça, Farsça ve Türkçe bilmekte olan Ali Rıza Paşa, 15 yaşında iken 1268 (H) senesinde mülazemetle Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî Mühimme Odası'nda memuriyete başlamıştır. Bulduğu memuriyetlerden bazıları: 1278 (H) senesinde 6000 kuruş maaşla Maliye Katipliği; 1279 (H) senesinde 7500 kuruş maaşla Meclis-i Maliye Başkanlığı; 1280 (H) senesinde 6000 kuruş maaşla Dîvân-ı Muhasebat-ı Maliye Başkanlığı; senesinde 8000 kuruş maaşla Adliye Nezareti mektupçusu görevlerinde bulunmuştur. 1295 (H) senesinde 30.000 kuruş maaşla Mâbeyn-i Hümâyûn Başkanlığına; 1296 (H) senesinde 24.000 kuruş maaşla Hazine-i Hâssa-yı Şahane Nezareti Celilesi'nde bir göreve başlamış ve 1297 (H) senesinin muharrem ayında memuriyetten istifa etmiştir. Aynı senenin Recep ayında 24.000 kuruş maaşla yeniden Mâbeyn-i Hümâyûn Başkanlığı görevine getirilmiştir. 1302 (H) senesinde 10.000 kuruş aylıkla Vergi Emanti Celilesine nakledilmiştir. 1303 (H) senesinde 15.000 kuruş maaşla Defter-i Hâkanî Nâzırı olmuştur (BOA. Sicilli Ahval Defterleri, DH. SAİD d, 22/149, 29 Zilhicce 1253 / 26 Mart 1838).

⁴⁵ BOA. *Yıldız, Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi (Y.PRK.BŞK.)*, 15/79, 1 Mayıs 1889 (1306 Ramazan 1).

⁴⁶ BOA. İMMS., 105/4466, 1 Mayıs 1889 (1306, Ramazan 1), s.1.

Tanzimat sonrasında Osmanlı'da madenleri işletme prosedürleri değişmiş daha çok yazışma ve evrak takibi gerektirmeye başlamıştır. Bir şahısın devletten maden arama talebi yapması ile işletme izni verilmesi arasında geçen zaman oldukça uzundur. Bunu yukarıdaki örnekte de görmek mümkündür. Arif ve Tenail Efendi'ye, 3 Ağustos 1884 tarihinde madeni araştırma izni verilmiş olmakla birlikte hükümet, Arif ve Tenail Efendilerle 1 Nisan 1889 yılında sözleşme imzalamıştır. Aradan geçen 5 yıl madene talip olan işletmeci için oldukça uzun bir bekleme süresidir. Bürokratik işlemlerin bu kadar uzun bir vakit alması farklı zamanlarda aynı madenin işletmesinin farklı kişilere verilmesi gibi bir sonuç da doğurabilir.

Ayrıca, maden imtiyazı alabilmek için madeni bulan kişilerin rüşvet verdiği veya iltimas yapabilecek birilerini bulduğuna dair veriler de bulunmaktadır. Bu sebeple İstanbul'da imtiyaz fermanı alıp satmayı iş edinmiş kişiler türemiştir. Bunlar, aldıkları imtiyaz fermanlarını maden işletmek isteyen kişilere yüksek kâr ile devrediyorlardı. Yabancı uyruklu madenciler ise elçilikler ve konsolosluklar vasıtasıyla işlerini yürütüyorlardı.⁴⁷ Makalede geçen olayda tam olarak böyle bir işlem olmasa da aynı madenin işletme imtiyazının bir yandan Arif ve Tenail Efendi'ye verilmişken bir yandan da Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın imtiyazına verilmiş olması olayının sonucu düşündürücüdür.

Osmanlı'da maden nizamnamelerinin uygulama koşullarından biri de maden çıkarmaya aday olmuş olan mültezimin *maden arama ruhsatı (taharrî ruhsatı)* almış olmasıdır. Mültezim adayları, bir yerde maden bulunup bulunmadığının tespiti için keşif kazısı yapmak üzere devletten izin belgesi alırlardı. Arama ruhsatlarının süresi bir yıl ile sınırlıydı. *Taharrî ruhsatı* olarak isimlendirilen bu belgeler maden imtiyazı almanın ilk adımıydı. Bu ruhsat, imtiyaz fermanı verilmesi sırasında o kişiye öncelik sağlardı. Ruhsatların hazırlanması ile ilgili idari ve teknik işlemler valiliklerce yürütülmekteydi. Konuyla ilgili olarak hazırlanan bu ruhsatın bir sureti İstanbul'a gönderilir oradaki Ruhsatnâme Defterine kaydedilirdi. Bazı durumlarda ise Maden İdaresi arama ruhsatı verebiliyordu ancak bu durum da karışıklığa yol açıyordu.⁴⁸ Tekkeönü madenin imtiyazının aynı anda iki ayrı işletmeciye verilmiş olmasının sebebi ruhsatın hazırlanması ile ilgili süreçte yukarıda belirtildiği gibi iki ayrı birimin konu ile ilgili ruhsatı vermiş olması olabilir. Osmanlı Arşiv belgelerinde bunu açıklayacak bir belge bulunmamakla birlikte taraflardan Ali Rıza Paşa'nın maden arama ruhsatı almak üzere başvuruda bulunduğunu kanıtlayan bir belge de yoktur. Oysaki arama ruhsatı, maden imtiyazı alma konusunda öncelik sağlayan bir belgedir. Arif Efendi ve Tenail Efendi'nin elinde böyle bir ruhsat olmasına rağmen maden işletme imtiyazı Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir.

Madenin işletilmesiyle ilgili olarak Ali Rıza Paşa ile 11 maddeden oluşan bir sözleşme evrakı imzalanmıştır. Bu evrakın içeriğini; maden çıkarılacak bölgenin sınırları, ödenmesi gereken vergilerin cinsleri ve miktarları, verginin hangi kuruma ödeneceği, madenin kaç yıllığına ihale edildiği ve maden çıkarılırken dikkat edilmesi gereken hususlar oluşturmaktadır.⁴⁹ Keşif ve arama çalışmaları sonucu bir madenin işlemeye değer olduğu anlaşılırsa mültezim için hukuki işlemler başlatılırdı. Burada madenin genel işletme şartları belirlenir, devlet ile mültezimler arasında karşılıklı yükümlülükler belirtilirdi. Hazırlanan belgeler Şûrâ-yı Devlet'e gönderilirdi. Hazırlanmış olan bu sözleşme evrakına ek olarak bir de maden şartnamesi hazırlanırdı. Tüm bu prosedür tamamlandıktan sonra mukavelenâme ve şartnâmeler saraya takdim edilir ve irâdesinin çıkmasıyla imtiyaz süreci tamamlanırdı. Ayrıca

⁴⁷Orhan Kurmuş, *Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007, ss.206-207.

⁴⁸Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)", *OTAM*. 29/Bahar. s.137.

⁴⁹BOA. İ.MMS., 105/4466.

imtiyaz verilen madenin yeri, alan şahsın kimliği, madenin cinsi ve madenin sınırları gazetelerde ilan edilirdi.⁵⁰

Sözleşme evrakının ilk cümlesinde madenin yeri, “*Kastamonu Vilayeti celilesi dâhilinde Bartın kazasında Amasra nahiyesinde Tekkeönü nam mahalde*” şeklinde belirtilmiştir. Tekkeönü denilen yerdeki kömür madeni 99 yıllığına -belirli şartlarla işletilmesi için- Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Paşa Hazretleri’ne bırakılmıştır. Evrakta kömür madenin sınırları; Kuzey yönünden, Çambu deresinin kaynağı ve sahilden geçen Danışman deresinin kaynağı arasında bulunan hat ile bahsedilen akarsu ağzı ile Vakıf tepesi arasındaki yol; doğu yönünden, Vakıf tepesiyle Kızılpelit tepesi arasında bulunan yer; güneyden, Kızılpelit tepesiyle Armutçu tepesi arasındaki hat; batıdan, Armutçu tepesiyle Çambu deresi kaynağının arasında kalan hat ile 3413 dönümlük bir arazi olarak belirtilmiştir (madde 1 ve 2).

Kömür madenin işletilmesi için sınırlandırılmış arazi dâhilinde bu madenden başka cins bir maden çıkarsa 1887 Maden Nizamnamesi’nin⁵¹ 35. maddesine göre işlem yapılacaktır (madde 3). 35 maddeye göre; belirtilen sınırlarda, izin verilen maden dışında başka bir madene ulaşırsa o maden mevcut işletmeci tarafından kullanılmayacaktır. Mültezim o madeni de işletmek isterse yeni bir mukavelename düzenlendikten sonra işletebilecektir. Belirtilen arazi sadece izin verilen maden işletimi için tahsis olduğu ve arazi üzerinde başka bir yatırım ya da girişimde bulunulamayacağı kesindir. Gerektiğinde, maden nizamnamesinin 61., 62., 63. ve 64. maddelerine göre hareket edilecektir (madde 5).

Madeni işleten mültezimin, kömür madenin mevcut olduğu 3413 dönümlük arazinin her dönümü için 1887 Maden Nizamnamesi’nin 42. maddesi gereğince 10’ar kuruş hesabıyla senelik 34.130 kuruş vergiyi, Mart ayı başlangıcında Orman ve Maden İdaresi veznesine ödemesi gerekmektedir (madde 4). Ayrıca, madenden çıkarılacak kömürün %5’i oranında Orman ve Maadin İdaresi veznesine ödeme yapılacaktır. Çıkarılan madenin cinsine göre vergi oranı değiştiğinden bu işlem maden nizamnamesinin 43. ve 45. maddelerinde belirtilen şekliyle uygulanacaktır (madde 6). Madenin vergisinin tahsili Kastamonu vilayetine aittir. Yıllık vergisi ödenmediği takdirde yıllık %9 oranında faiz uygulanacaktır (madde 8). Bir defaya mahsus olmak üzere, mültezim tarafından maden nizamnamesinin 40. maddesine dayanarak, Maden İdaresi veznesine 200 Osmanlı altını ödenecektir (madde 9). Ayrıca, madeni işletecek olan mültezim, hangi sınıf ve derecede ise ona uygun olarak patent vergisi ödemekle yükümlüdür (madde 11).

Madenin ihalesi yapıldıktan sonra, 2 yıl içinde işleme başlanması gerekmektedir. İhaleyi almış olan mültezim bu müddet içinde işletmeye başlamamış ise maden nizamnamesinin 52. ve 53. maddelerine dayanarak madenin ihalesi fesh edilecektir (madde 7). Sonuç olarak, madeni işletecek olan mültezim, bu sözleşmeye ek olarak hazırlanmış olan şartnameye uymak zorundadır (madde 10).

Ali Rıza Paşa ile imzalanmış olan 11 maddelik sözleşme evrakı yukarıda belirtilen hususları içermektedir. Bu sözleşme evrakına eklenmiş olan 17 maddelik şartnameye, “*Kastamonu Vilayeti Celilesidahilinde Bartın kazasında Amasra nahiyesinde Tekkeönü nam mahalde zuhur edip Defter-i Hâkanî Nâzırı devletlü Rıza Paşa Hazretleri uhdesine ihale olunacak olan bir kıta kömür madenin fermanı aliyesinezehl olunacak şartnamedir...*” şeklindeki açılışla başlanılmış ve 1887 Maden Nizamnamesi’nin uygulanacağı 17 madde ile devam edilmiştir.⁵²

⁵⁰Keskin, agm, ss.137-140.

⁵¹*Düstur*, Birinci Tertib, Cild 5, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, ss. 886-904.

⁵²BOA. İMMS., 105/4466.

Yukarıda belirtilen Tekkeönü mevkiindeki madenin sınırları harita çizilerek belirtilmiştir. Bu haritalardan birisi Maden İdaresi Fen Odası'nda; birisi vilayet idaresinde; birisi de mültezimde kalacak ve muhafaza edilecektir. Maden ihalesinin imza edildiği günden itibaren 6 ay içinde, haritada gösterilen sınırlar içerisindeki yerin maden işletmesi için ayrıldığına dair bilgi mühendis ve yerel yönetim tarafından duyurulacaktır. Bu işlemin maliyeti mültezim tarafından karşılanacaktır. Daha sonra, madenin bağlı bulunduğu vilayetin kazasının siciline kaydedilecektir. Yapılan bu işlemlerle ilgili olarak üç nüsha belge ekleriyle birlikte mültezime ve görevli memura imza ettirildikten sonra bir nüshası Maden İdaresine gönderilecektir (madde 1).

Madeni işletecek olan mültezimin, madende uygulayacağı imalatın ayrıntılarını içeren bir layiha düzenlemesi ve sözleşme imzalandığı günden itibaren 6 ay zarfında o bölgedeki hükümet mühendisine, mühendis yoksa doğrudan maden idaresine gönderip ruhsat alması gereklidir. Mültezim bu işlemi vaktinde yapmadığı takdirde maden nizamnamesinin 56. maddesine göre, kendisinden beş altından yirmi beş altına kadar nakit para cezası alınacak ve masrafı mültezime ait olmak üzere yeniden bir belge düzenlenecektir. Maden nizamnamesinin 55. maddesine göre, her yılın mart ayında yukarıda belirtilen planlama maden idaresindeki planlama ile karşılaştırılacaktır. Nizamnamenin 57. maddesine göre, çıkarılan maden ve yapılan işlemlerle ilgili cetveller hazırlanarak konu ile ilgili bilgileri içeren defterler tutulması istenmektedir. Maden imalatının devamına mani görülen bir husus tespit edildiğinde söz konusu layiha değiştirilecek ve yeniden düzenlenecektir (madde 2).

İşlemekte olan mağaralara girmek veya hava aldırarak için yeniden yol açmak, kuyu veya baca yapmak gerektiğinde mültezimin buna dair bir izin layihasını maden idaresine göndererek izin alması gerekmektedir. Bunun için, başka bir maden mühendisinin yapacağı tetkik dikkate alınacak ve idarenin vereceği karar beklenecektir. Eğer mültezim tarafından ruhsat ibraz edilmezse mültezime yol açma, kuyu ve baca yapma hakkı verilmeyecektir (madde 3). Mültezim, maden faaliyetleri esnasında o civarda malları olanlara zarar verirse onları ödemeye mecburdur (madde 5). Madenin işletilmesi sırasında etraftaki binalara zarar verildiği takdirde ödenmesi gereken kefaleti maden işletmecisi ödeyecektir. Mühendisin veya mahalli hükümetin işarı ile maden idaresinin izni olmadan maden işletilmesine devam edilemeyecektir. Maden işletmesinin çevredeki binalara ve insanlara zarar vereceği düşünülürse bu işletme kapatılacaktır (madde 6).

Adı geçen madenin faaliyeti sırasında başka bir şube açılmak istendiğinde mevcut madenin haritasına ek olarak yeni bir harita düzenlenecektir. Mültezim tarafından maden idaresine sunulan bu haritayı maden idaresi duruma göre kabul veya ret edebilecektir (madde 4).

Maden çıkarma işlemleri sürdürülen bölgenin suyolları, bentler, çeşmeler, karayolları ve demiryollarına en az 106 metre uzaklığında olması gerekmektedir. Uzaklık 106 metreden az olduğu takdirde ve çalışmalar sürdürülürken civardaki yapılara bir zarar verildiğinde mevcut zararın maden işletmecisi tarafından karşılanması gerekmektedir (madde 7).

Şartnamenin 2. maddesinde belirtildiği üzere, madeni işletecek olan mültezimin, madende uygulayacağı imalatın usulünü yenilemek ve yeniden düzenlemek istediğinde bir dilekçe ile bunu belirtmesi gerekmektedir. Mühendisin de bu hususun gerekliliği ile ilgili bir evrak hazırlaması ve mahalli hükümete sunması halinde düzenleme yapılmasına izin verilecektir (madde 8).

Üzerinde çalışılan arazide bulunan kuyu ve mağaralarla çalışmaya son vermek ve onları terk etmek gerektiğinde, maden idaresinin belirleyeceği usul kullanılacak ve masraflar

mültezime ait olmak üzere kuyu ve mağaraların çıkış yerleri kapatılarak gerekli düzenlemeler yapılacaktır (madde 9).

Mültezimin mağaradan maden çıkarırken mağara ağzına uygun emniyetli makineler koyması gerekmektedir. Belirtilen yerde su yolu mağarası varsa suların mağaradan çıkarılmasına uygun kuvvetli ve emniyetli makinaları mağara ağzına koyması mecbur kılınmıştır (madde 10). Çıkarılan madenin sınırının bitişiğinde bir başka maden bulunduğu takdirde birbirlerine verecekleri zararı önlemek için her iki madenden belirli bir alan terk edilecektir. Boş bırakılacak alanın tespitini ve miktarını maden idaresi yapacaktır (madde 11).

İşletilen madende bir başka cins maden görüldüğünde devlet o madeni başka bir mültezime ihale edebilecektir. Mevcut maden işletmecisi buna karşı çıkamayacaktır. Ancak yeni gelen mültezim diğer maden işletmecisinin çalışmasına zarar verirse tazminat ödemeye mecbur olacaktır (madde 12). İşletilen maden sınırları dâhilinde demiryolu veya umuma faydalı bir şey inşa edilecekse mültezim buna karşı çıkamayacaktır (madde 13).

Madenin vergisinin tahsili Kastamonu Vilayeti'ne aittir. Bu sebeple mültezim, çıkarmış olduğu madenin miktarını ve içeriğini cetveller hazırlayarak yazacak ve valiye sunacaktır. 44. maddeye göre mültezim, madenden çıkan cevherin miktarını, kıymetini, cinsini günlük olarak bir deftere kaydedecek ve her üç ayda bir hükümete sunacaktır. Maden nizamnamesinin 48. maddesine göre, mültezimler her yıl mart ayı içinde hesap cetvellerinin bir nüshasını maden idaresine bir nüshasını mahalli maden idaresine sunacaklardır (madde 14).

Madeni işleten mültezim, yukarıdaki maddede belirtilen hesap cetvellerini vaktinde teslim etmediğinde maden nizamnamesinin 49. maddesi gereğince kendilerinden beş Osmanlı altınından 25 Osmanlı altınına kadar nakit ceza alınacaktır. Bu hesap cetvellerindeki hasılat eksik gösterilir veya kaçak iş yapılırsa, eksik gösterilen miktarın iki katı kadar vergi devlete ödenecektir. Cezanın ödenmesi için verilen iki aylık süre zarfında belirtilen miktarda ödeme yapılmaz ise maden nizamnamesinin 50. maddesi hükmünce işletilen madene el konulacak ve mahkeme marifetiyle satışa çıkarılacaktır (madde 15).

Çıkarılmış olan maden bir başka yere gönderileceği zaman önce Amasra iskelesine getirilecektir. Maden nizamnamesinin 47. maddesi gereğince, orada tartılarak gümrük vergisi ödenecek ve izin belgesi ibraz edilecektir. Bu aşamadan sonra mültezim madeni istediği yere nakledebilecektir. Ancak mültezim, ruhsatı ve izin belgesi olmadan malını nakledecek ise bu durumda maden nizamnamesinin 49. maddesine göre işlem yapılacaktır (madde 16).

Bahsedilen madenin fermanı aliyesine ek olarak hazırlanan ve maden nizamnamesi hükümlerini temel alan bu şartnamenin hükümleri mültezim tarafından kabul ve tasdik olunmuştur. Bu şartlara uyulmadığı takdirde gereken yapılacaktır (madde 17).

Yukarıda bahsedilen 17 maddelik şartnameye ek olarak düzenlenmiş bir özel madde bulunmaktadır. Bu maddede, askerî bir gereklilik olması durumunda madenin kısmen veya tamamen kapatılabileceği ve madeni işleten mültezimin tazminat talep edemeyeceği belirtilmektedir. Tekkeönü denilen yerin gemilerin yanaşması için uygun bir sahil olması sebebiyle böyle bir ihtimalin de göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Hazırlanılmış olan 17 maddelik şartnamenin dayanağı 1887 Maden Nizamnamesi'dir. Şartnamede belirtilen hususların ve alınan kararların hepsi 1887 Maden Nizamnamesine dayandırılarak oluşturulmuştur.

Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın bir süre sonra Amasra'daki Tekkeönü madeninin işletilmesi görevini Sadık Bey'e verdiği anlaşılmaktadır. Ali Rıza Paşa, Bartın Kaymakamlığı üzerinden Amasra Müdüriyetine yazmış olduğu bir evrakla, madenin işletilmesi görevini Sadık

Bey'e verdiğini ve söz konusu kişiye gerekli kolaylığın ve her türlü emniyetinin sağlanmasını istemektedir.⁵³

Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın, Tekkeönü madeninın işletimine başlamadığı 9 Aralık 1902 yılında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden hükümete yazılmış olan bir belgeden anlaşılmaktadır. Belgeye göre, merhum Ali Rıza Paşa sağlığında bu madenin işletimi için faaliyete geçmemiştir. Hatta 1305 (1887/1888) yılından 1318 (1900/1901) yılına kadar birikmiş vergi borcu bulunmaktadır. Bu miktarın 471.648 kuruş olduğu belirtilmektedir. Bu borcun ödenmesi için Ali Rıza Efendi'nin varislerine tebligat gönderilmiş ve 6 ay içinde madenin işletimine başlanması aksi halde sözleşmenin feshedileceği bildirilmiştir. Ali Rıza Efendi'nin Erzurum Vilayeti valiliğinde bulunan damadı Nazım Bey ve zevcesi ve diğer varisler, 471.648 kuruşluk borcu ve işletme hakkını reddettiklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine, 471.648 kuruşluk borcun takibi işlemi hukuk müşavirliğine havale edilmiş ve madenin talibine tekrar ihale edilmek üzere işletme hakkının feshedileceği belirtilmiştir.⁵⁴ Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Efendi'ye ihale olunan, Amasra Nahiyesi'nde Tekkeönü denilen yerdeki kömür madeninın ihalesi, 20 Mayıs 1903 tarihinde feshedilmiştir.⁵⁵

10 Ağustos 1914 yılında Tekkeönü madeninın işletilmesi hakkı aradan 25 yıl geçtikten sonra tekrar Arif Efendi'ye ve -Tenail Efendi vefat ettiği için- Tenail Efendi'nin varislerine bırakılmıştır. Ali Rıza Efendi madeni hiç işletmemiş olduğu için ona verilmiş olan imtiyaz hakkının feshinden sonraki ihale sürecinde Meclis-i Vala işletim hakkını ilk sahipleri olan Arif Efendi ve ortağına vermiştir. Madenin, mevcut imtiyaz sözleşmesi hükmünce işletilmesine karar verilmiştir.⁵⁶ Madenin, 1 Nisan 1889 yılındaki ilk ihalesinden⁵⁷ 10 Ağustos 1914 yılındaki⁵⁸ son ihalesine kadar geçen süre içerisinde işletildiğine dair herhangi bir veri ve bu konuda ulaşılmış bir arşiv belgesi veya bilgi yoktur.⁵⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl, askeri, siyasi, eğitim alanlarında yapılan yeniliklerle birlikte ihtiyaç duyulan diğer alanlarda da değişim ve dönüşüm sürecinin gerçekleştiği bir yüzyıl olmuştur. Bunlardan biri de “yeraltındaki ormanlar” olarak nitelendirilen yer altı kaynaklarının kullanımı ile ilgili düzenlemeler olmuştur. 1858 Arazi Kanunnamesi ile başlayan Osmanlıdaki yer altı kaynaklarını düzenleme süreci 20. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Dünyadaki hızlı sanayileşme, dünya ekonomisinin büyümesi ve hammadde arayışına giriş süreci Osmanlı Devleti'ni bir yandan hammadde elde edilecek pazar konumuna getirirken bir yandan da Osmanlı Devleti'nin kendi olanaklarının farkına vararak onlardan yararlanması sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaya konu olan bölge Batı Karadeniz maden bölgesi kapsamındaki Amasra bölgesidir. 19. yüzyıl ortalarından itibaren hem ülke ekonomisi için hem de ithalat için önemli bir pazar olmuş bölgede birçok maden işletmesi Osmanlı Devleti

⁵³ BOA. Dahiliye, Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 1828/65, 14 Nisan 1891 (1308 Ramazan 5).

⁵⁴ BOA. İrade, Orman ve Maadin (İ.OM.), 9/8, 9 Aralık 1902 (1320 Ramazan 8).

⁵⁵ BOA. Babiâli Evrak Odası (BEO.), 2075/155560, 20 Mayıs 1903 (1321 safer 22).

⁵⁶ BOA. MV. 224/68, 20 ağustos 1922 (1340 Zilhicce 26).

⁵⁷ BOA. İ.MMS., 105/4466, 01 Nisan 1889 (1306 Receb 30), s.4.

⁵⁸ BOA. MV. 224/68, 20 Ağustos 1922 (1340 Zilhicce 26).

⁵⁹ <https://globalstore.thetimes.co.uk/> adlı sitede *The Times of London* adlı gazeteğe üye olunup, 1890-1912 yılları arasındaki sayıları “Amasra Tekkeönü hard coal” kelimeleriyle taranmıştır. Bundan başka bir başka elektronik kaynak olan www.britishnewspaperarchive.co.uk adlı siteğe üye olunarak tarama yapılmıştır. Yapılan araştırmada, “Yoursearchresultsforamasracoal: 4 newspaperarticlescontainedinformationaboutamasracoalfilteredby: Datefrom: 1st Jan 1890 - Dateto: 31stDec 1899” şeklinde bir veriğe ulaşılmıştır. Buradaki 4 habere bakılmış ve burada da Tekkeönümadeninın çalıştığına dair bir bulguya rastlanmamıştır.

döneminde hizmet vermiş ve bazıları günümüzde de hizmet vermeye devam etmektedir. Konu itibariyle üzerinde araştırma yapılan Tekkeönü kömür madeni gibi yıllarca işletilmeye çalışılıp işletilemeyen veya uzun yıllar işletilip kaliteli ürün alınan maden ocakları bulunmaktadır. 25 yıl boyunca işletilememiş olan Tekkeönü kömür madeni Osmanlı ekonomisi için bir kayıp olarak tarihteki yerini almaktadır. Kömürün günümüzde hâlâ petrolden sonraki ikinci önemli güç konumunda olması Amasra Tekkönü madeninin işletilmesi için bir ihtimal olarak yerini korumaktadır.

Amasra Tekkeönü madeninin işletim hakkı, 1 Nisan 1889 tarihinde imzalanmış olan sözleşme gereği Arif ve Tenail Efendilerle verilmiştir. Bu sözleşmede, Tekkeönü madeninin işletim süresi, madenin çalıştırılma esasları, ödenecek vergiler 1887 Maden Nizamnamesi'ne göre belirtilmiştir. Ancak, Meclis-i Mahsus madeni işletme hakkını Arif ve Tenail Efendilere vermiş olsa da sözleşme kısa sonra fesh edilmiş ve Defter-i Hâkanî Nâzırı Ali Rıza Efendi'ye ihale olunmuştur. Tekkeönü madeninin işletim imtiyazı konusunda gerçekleşmiş olan bu olay, Ali Rıza Efendi'nin devletin çeşitli kurumlarında yüksek görevlerde bulunmuş biri olarak madenin işletme hakkını üzerine almış olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Çünkü Ali Rıza Efendi, Maliye Kâtipliği, Dîvân-ı Muhasebat-ı Maliye Başkâtipliği, Adliye Nezareti mektupçuluğu, Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtipliği gibi görevlerde bulunduktan sonra Defter-i Hâkanî Nâzırı olmuştur. Arif ve Tenail Efendilerin kimliğiyle ilgili tek bilgi Kastamonu Vilayeti'nde ikamet ettikleridir.

Tekkeönü madeninin 1 Mayıs 1889 tarihinde, sözleşme hakkı Ali Rıza Efendi'ye verilmiş olsa da anlaşılıyor ki Ali Rıza Efendi, İstanbul'da ikamet ettiğinden ve devlet memuriyeti görevi olduğundan dolayı madeni işletmek için sözleşme ve şartname imzalamış olmasına rağmen belirtilen madeni işletmemiştir. 14 Nisan 1891 yılında Sadık Bey adında bir adamını madeni işletmek üzere Amasra'ya göndermiş olmasına rağmen Sadık Bey'in madenin işletimi için hiçbir faaliyette bulunmadığı anlaşılmaktadır. 9 Aralık 1902 yılındaki bir belgeden, Ali Rıza Efendi'nin hayatta olmadığı ve madeni hiç işletmemiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Ali Rıza Efendi'nin birikmiş vergi borcu olduğu ve varislerinin bu borcu ve madenin işletimini kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple madenin işletme hakkı 1903 yılında fesih edilmiş ve 1914 yılında Arif Efendi ile Tenail Efendi'nin varislerine bırakılmıştır. Ancak, madenin ilk işletme imtiyazı verildiği 1889 yılından 1914 yılına kadarki geçen sürede işletildiğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Belgelere göre maden kalitesi yüksek bir yer olan Amasra'da Tekkeönü madeninin işletilememesi devlet için büyük bir kayıp niteliğindedir. Eldeki verilere göre analiz edilen sonuçta başarısız bir maden girişiminden bahsetmekteyiz ancak ileride ortaya çıkabilecek yeni belge ve bulgularla ocağın işletilmiş olduğuna dair farklı bilgiler de ortaya konabilir. Bir başarısızlık serüveni olarak aktardığımız Amasra Tekkeönü madeninin işletim süreci farklı bir tabloyla da ortaya çıkabilir.

Ek-1, Ereğli-Zonguldak-Amasra kuşağı Ereğli Maden-i Hümayunu / HRT. 1325

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

a. Babıâli Evrak Odası (BEO)

BEO., 2075/155560.

BEO., 4147/311003,

b. İrâde Tasnifi, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İ.MMS., 105/4466.

Orman ve Maadin (İ.OM)

İ.OM., 9/8.

c. Dahiliye (DH), Mektubî Kalemi (DH. MKT)

DH. MKT., 1828/65.

d. Dahiliye (DH.SAİDd)

Dahiliye Nezareti, Sicilli Ahval Defterleri, 22/149.

e. Meclis-i Vükela (MV)

MV., 42/50.

MV. 224/68

f. Şura-yı Devlet Tasnifi (ŞD)

ŞD. 1241/15

ŞD. 1242/42

ŞD.1236/26

g. Yıldız (Y), Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi (Y. PRK. BŞK)

Y.PRK.BŞK., 15/79.

II. Cumhuriyet Arşivi (CA)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.) 30-18-1-1,23 / 21, Sıra No 2.

III. Resmi Yayınlar

Düstur, Birinci Tertib, Cild 5, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937.

IV. Araştırma ve İncelemeler

CANSEVER, Nurettin, *Bütün Yönleriyle Bartın*, Ersak Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965.

ÇETİN, Emrah, "Kurucuşile Kömür Madeni Ocağı ve İşletme İmtiyazı", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10, Sayı 1, 2017, s.235-248.

GENÇ, Hamdi, *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

- KESKİN, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *OTAM*, 29/Bahar, 2011, s.125-148.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizm’in Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007.
- KÖMÜR ATLASI, *Atlas Manufaktur*. Haziran 2017, www.tr.boell.org (11.12.2018, 16.10)
- MUTAF, Abdülmecit, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, *HistoryStudies*, Volume 2/2, 2010, s. 295-302.
- QUATAERT, Donald, “19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları. 4. Cild., 1985, İstanbul, s.914-916.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, Zonguldak Valiliği Yayınları, Zonguldak 1987.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Çeşm-i Cihan Amasra*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999.
- SAMANCOĞLU, Kemal, *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bartın 1942.
- TAK, İsa, “Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri’nde Faaliyet Gösteren Şirketler”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, Erzurum, 2001.
- ÖĞRETEN, Ahmet, “Ereğli Kömür Havzasında Bahriye Nezareti Döneminde Madenler ve Madenciler (1865-1908)”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, Cilt 3, Sayı 5, s.139-178.
- ÖZDEMİR, Ünal, “Madenciliğin Yerleşmeler Üzerindeki Etkilerine Bir Örnek: Amasra Taşkömürü İşletmeleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 17, 2013, s.291-308.
- UYGUN, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası 1851-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- UYGUN, Süleyman “Fransız Fraissinet Vapur Kumpanyası (La Compagnie Fraissinet) Ve Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2018, (24), 97-140.
- VARLIK, Bülent, “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 4. Cild, İstanbul 1985, s.917-922.

V. İnternet Kaynakları

- www.tr.boell.org (11.12.2018, 16.10).
- www.britishnewspaperarchive.co.uk (27.12.2018, 16.42)
- <https://globalstore.thetimes.co.uk/> (27.12.2018, 10.16)